

Folkhemmet som blev ett fuskbygge

Epik och kritik i Karl Rune Nordkvists roman om Olle

Peter Forsgren

De tre första delarna av Karl Rune Nordkvists tetralogi om Olle, *Solens barn* (1982), *Slaktarens hus* (1985), och *Septembers ljus* (1987), skildrar en pojkes uppväxt under mycket fattiga förhållanden i ett litet samhälle i norra Sverige under 1920- och 30-talen. Dessa romaner anknyter till den tradition av proletära bildningsromaner som inleddes 1924 med Ragnar Jändels *Den trånga porten* och som sedan blev en dominerande genre i 1930-talets svenska arbetarlitteratur.¹ Den avslutande delen, *Höstlig resa* (1989), utspelar sig nästan ett halvt sekel senare, närmare bestämt i slutet av 1970-talet. Olle är nybliven pensionär och besöker sin hembygd för första gången på många år, minns sin uppväxt och reflekterar över de förändringar som skett inte bara där utan i samhället i stort. I denna roman finns det en kritisk diskussion av folkhemmets utveckling som anknyter till romaner Nordkvist skrev under 1970-talet såsom *Nattvägen* (1970), *En dag i oktober* (1972) och *Hösten lång* (1977), men också till en rad uttalanden

---

¹ Peter Forsgren, "Den problematiska rollen som arbetarförfattare. Konflikten mellan individ och kollektiv i Ragnar Jändels *Den trånga porten*", i *Arbetarförfattaren. Litteratur och liv*, Margareta Fahlgren, Per-Olof Mattsson & Anna Williams red. (Möklinta: Gidlunds, 2020), 71–83.

av honom i intervjuer och egna artiklar.² I alla dessa texter finns kopplingar till en folkhemsproblematiserande tematik inom arbetarlitteraturen som företräds av författare som Folke Fridell, Stig Sjödin och Kurt Salomonsson³ och där det också finns en särskild tradition som specifikt lyfter fram kvinnors erfarenheter hos författare som Inga-Lena Larsson, Sonja Åkesson och Ann-Charlotte Alverfors.⁴

Syftet med artikeln är att analysera hur Olle-romanen förhåller sig till dessa två traditioner inom arbetarlitteraturen, det proletära bildnings- och frigörelseprojektet respektive folkhemskritiken, en kritik som formuleras *inifrån* arbetarrörelsens olika politiska och fackliga organisationer. Vad innebär det att de två traditionerna förts samman i ett och samma romanverk och vilka betydelser genererar de? Hur kan Olle-romanen förstås i relation till sin samtid, till ett 1980-tal då folkhemmet ofta kritiserades – särskilt från borgerligt och liberalt håll – och alltmer kom att ersättas av ökad individualism och marknadsideologi? Romananalysen består av två huvudavsnitt. I det första, "Folkhemsepik", analyseras de tre första delarna av tetralogin i relation till mellankrigstidens proletära bildningsromaner, i det andra huvudavsnittet, "Folkhemskritik", ställs folkhemskritiken i den avslutande delen dels i relation till andra texter av Karl Rune Nordkvist som tar upp temat, dels till den folkhemska kritiken inom arbetarlitteraturen som berörts ovan. Hur förhåller sig Olle-romanen och författarskapet i stort till denna tradition?

---

² Karl Rune Nordkvist, "Författarporträttet: 'Jag måste skriva i hemlighet för det finns redan en skald i kommunen'", *Vi* (1976: 45), 40–41, Karl Rune Nordkvist, "Berättare kommer alltid att stiga fram ur folkdjupet", *LO-tidningen* (1983: 47), 18, Bengt-Ove Andersson, "Karl Rune Nordkvist i septembers ljus", *Provins* (1997: 3), 6–9, Tore Borglind, "Karl Rune Nordkvists författarskap. Det svider gott", *Byggnadsarbetaren* (1981: 15), 22, Tina Engström, "Karl Rune Nordkvist, hälsingeförfattare som skriver om materiell och språklig fattigdom. Social utjämning en utopi – idag växer spräcklyftorna", *Impuls* (1988: 3), 12–13, Bosse Eriksson, "Man måste dra människor fram ur glömskan", *Rallarros* (1983: 4), 29–34, Bertil Jansson, "SFare fick finaste litteraturprisen", *Statsanställd* (1991: 5), 18–19, Rune M. Lindgren, "Jag tillhör generationen som trodde på socialismen", *Statsanställd* (1985: 29), 12–14.

³ Rolf Blom, *Folke Fridell. Proletärförfattare. Studier i Folke Fridells författarskap fram till omkring 1950* (Diss. Stockholm) (Stockholm: LTs förlag, 1978), 49–55, 89–94, 94–103, Carl-Eric Johansson, *Brutal social demaskering. Kurt Salomonson, bilden av folkhemmet och offentligheterna* (Diss. Tampere 2013) (Möklinta: Gidlunds, 2015), 53–203, 320–324, Magnus Nilsson, *Literature and class. Aesthetical-political strategies of modern Swedish working-class literature* (Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt Universität, 2014), 37–42, 49–55, Magnus Nilsson, *Kampdiktare i folkhemmet. Arbetarpoeten Stig Sjödin* (Stockholm: Verbal förlag, 2021), 125–130.

⁴ Peter Forsgren, "Arbetarlitteraturens stjärnor utan stjärnbilder? De kvinnliga författarna och kanon – exemplen Inga-Lena Larsson och Ann-Charlotte Alverfors", *Arbetarlitteratur bortom kanon. Nordiska perspektiv*, Beata Agrell, Anna Forsberg & Magnus Nilsson red. (Malmö: Malmö University Press, 2024), 113–130, Peter Forsgren, "Ett återbruk av verket. Sonja Åkessons 'Besök på Sandvikens Jernverk' och den arbetarlitterära traditionen", *Tidskrift för litteraturvetenskap* (2017:1), 69–77 och Peter Forsgren, "Kvinnan bortom allfartsvägen. Sonja Åkessons replik till Ragnar Thoursie", *Sammlaren* Vol. 134 (2013), 151–160.

Folkhemsepi

Olle-romanen börjar:

Stationshuset badade i solljus denna dag och klockan visade på fjorton minuter över tre när persontåget med tabellnummer 412 passerade den södra växeln på bangården. En stund senare kom stinsen ut från sin expedition i sällskap med en stationskarl. På perrongen fanns då ett biträde från den nystartade kooperativa affären, en hund av blandras och banvakt Perssons styvson.⁵

Stationen är en av romanseriens viktigaste platser. Bland annat representerar den och järnvägen för många vägen ut från orten och bygden och drömmen om ett bättre liv någon annanstans. Även Olle kommer till slut att passera stationen på sin väg ut i livet. Själva stationshuset är en social mötesplats och det fungerar ibland även som lokal för politiska möten för dem som är utstängda från andra möteslokaler. Det förvandlas då till ett rum för en motoffentlighet mitt i samhället. Samtidigt är stationsområdet starkt präglad av den hierarki som råder bland dess anställda, alltifrån stinsen till banvakten. Dessa är också medvetna att de tillhör en mycket större och landsomfattande hierarki med en generaldirektör i ledningen. Att veta sin plats och att lyda alla överordnade är något som utmärker de anställda vid järnvägen, men det är också något som genomsyrar den sociala miljö Olle växer upp i. De stora sociala skillnaderna vad gäller makt och pengar gör sig ständigt påmind, inte minst synligt i romangestaltarnas inbördes relationer, men också i hur olika platser beskrivs eller vilken funktion de fyller. Kyrkan och prästgården, skolan, de välbärgades gårdar och handelsbodas liksom skogsbolagens kontor, alla dessa är förknippade med makt och pengar liksom med rätten att styra och ställa i samhället och över enskilda, särskilt över dem som lider brist på makt och pengar. Även den senare gruppen kopplas samman med bestämda platser, såsom till banvaktstugan, där Olle växer upp, och egnahemstorpens i ortens utkant, liksom till den lilla missionsförsamlingen och den svaga konsumentföreningen som länge kämpar för sin överlevnad. Bland dessa platser och människor finns embryon till en motoffentlighet, vars främsta

---

⁵ Karl Rune Nordkvist, *Solens barn* (Stockholm: Norstedts 1982), 5. Om hunden heter det att den "var den enda som någon gång visat honom tillgivenhet". Se Nordkvist, *Solens barn*, 11.

rum dock är det Folkets Hus som så småningom kommer att spela en viktig roll i Olles bildningsresa.⁶

Inledningsvis betonas Olles marginaliserade position i samhället: han är son till en ogift mor som lever som oavlönad hushållerska hos en banvakt som ett slags fattigvård för dem båda. I skolan är hans plats längst bak i klassrummet, därför att han är fattig och anses som dum och obegåvad. Han och modern räknas till samhällets allra lägsta skikt och de är ofta föremål för andra människors förakt och maktutövning. Detta markeras bland annat av att de länge inte omnämns med sina namn i texten. I stället används beteckningar som pojken, hushållerskan och liknande. Det är betecknande nog först då moderns liv och anseende väsentligen förbättrats, som hon omnämns med hela sitt namn: Helga Andersson.

Olle-romanen och 1930-talets proletära bildningsromaner

Det finns en rad anknytningspunkter till 1930-talets proletära bildningsromaner, men också saker som skiljer Olle-romanen från dessa.⁷ Till skillnad från de förra är den senare romanen *inte* självbiografisk, även om den bygger på författarens erfarenheter från uppväxten i Ramsjö och Bollnäs i Hälsingland under 1920- och 30-talen. Inte heller bröt dess författare upp från sin hembygd eller från sitt yrkesliv som metallarbetare. Nordkvist anställdes som tjuugoåring vid Statens järnvägars mekaniska verkstad i Bollnäs och behöll detta arbete fram till sin pensionering, även om det förekom perioder då han genom tjänstledighet eller stipendier kunde ägna sig åt sitt författarskap på heltid. Själv beskriver han hur viktigt det varit för hans skrivande att han behållit sin förankring till hembygden

---

⁶ Romanens sjunde kapitel har en av ortens handlare som fokalisator. Genom honom ges en överblick av klassförhållandena i samhället och exempel ges på såväl de besuttnas makt som de fattigas utsatthet. Gérard Genette har i *Narrative discourse, An essay in method* (New York: Cornell University Press 1983), gjort en grundläggande distinktion mellan röst och fokalisering. Medan röst refererar till den som talar, refererar fokalisering till den som ser, den utifrån vars perspektiv berättelsen skildras, vilket inte behöver vara identisk med berättarrösten utan tvärtom ofta skiftande. Om fokalisering se Genette, *Narrative discourse*, 185–211.

⁷ Karl Rune Nordkvist nämner vid flera tillfällen Eivind Johnsons Olof-roman som en viktig läsupplevelse och inspiration till det egna författarskapet. Gustav Hedenvind-Eriksson är en annan arbetarlitterär föregångare han återkommande pekar ut. Se till exempel Carl-Axel Fall, "Livet är inget jävla nöjesfält", *Vår bostad* (1985: 12), 52–53 och Lars Westman, "Karl Rune Nordkvist får Lilla Nobelpriset", *Vi* (1985: 48), 22–23. Författarens anknytning till tidigare arbetarlitteratur är något som ofta tas upp i receptionen. Se till exempel Engström, "Karl Rune Nordkvist, hälsingeförfattare som skriver om materiell och språklig fattigdom" och Eriksson, "Man måste dra människor fram ur glömskan".

liksom till arbetslivet.⁸ Vid sidan av författarskap och arbete var Karl Rune Nordkvist också politiskt och fackligt aktiv och han deltog även i arbetarrörelsens bildningsarbete.

Olle-romanen är jämförelsevis inte heller så fokuserad på sin huvudperson. Till att börja med befinner sig Olle inte bara i samhällets utkant utan även i berättelsens och han omnämns ytterst sällan med sitt namn. Berättelsen är också inriktad på andra personer vars livshistorier delvis är inflätade i Olles – det gäller främst hans mors – samtidigt som de utgör paralleller eller kontraster till hans egen. Det gör att Olle-romanen har drag av kollektivroman, något som särskilt gäller de två första delarna. Det finns dock en rad *likheter* med 30-talets proletära bildningsromaner: kampen för bröd och bildning, en samhällskritik präglad av maktanalys och klassperspektiv, ett fokus på ”sanningen” om de fattigas hårda levnadsvillkor samt en längtan bort och ut i världen, till ett bättre och friare, mer meningsfullt liv. En viktig *skillnad* är dock att Olle-romanen är skriven efter folkhemsepoken, det vill säga efter det att den socialdemokratiska arbetarrörelsen förlorat regeringsmakten 1976, något som direkt avspeglas i dess sista och avslutande del, *Höstlig resa*.

Olles bildningsgång

För Olles del börjar en förändring till det bättre då en ny lärarinna kommer till skolan. Hon frågar typiskt nog som en av få efter Olles namn då de möts första gången och hon upptäcker snart att han har begåvning och låter honom flytta fram i klassrummet. Än viktigare är att hennes syster tar Olle under sitt beskydd. Trots det stora sociala avståndet utvecklas en vänskap mellan dem som har stor betydelse för Olle: ”Någoting nytt hade kommit in i hans värld, någoting främmande vars mening han inte förstod”.⁹ Han blir för första gången sedd som någon annan än en föraktad fattigpojke och han får instrument för att reflektera över sitt och sin familjs liv. Genom henne börjar hans värld vidgas och hans kunskaper växer successivt liksom hans språk. Orden ”var dörrar som öppnades till en för honom okänd värld”.¹⁰ Samtidigt skapar den nya kunskapen en oro

---

⁸ Om betydelsen av arbetslivet för författarskapet och de människor och miljöer hans skriver om, se till exempel Åke Jansson, ”Möte med arbetarförfattare. Folkhemmet är ett fuskbygge”, *Röster i radio* (1974:22), 12–13 och Niklas Lindberg, ”Sexton frågor på räls mot Bollnäs”, *Rallarros* (1985: 2–3), 70–72.

⁹ Nordkvist, *Solens barn*, 75.

¹⁰ Nordkvist, *Solens barn*, 100.

inom honom, att denna värld kommer att vara stängd för honom, att hans liv på grund av fattigdom redan är utstakat, att han är dömd ”att slita i skogen och sluta i en av socknens järnsängar på fattighuset”¹¹ eller till ett liv i ”en drängkammare när det blev dags att söka arbete”.¹²

Lärarynnans syster är den första i raden av mentorer som spelar stor roll för Olles utveckling. Samtidigt är de som personer mer eller mindre ambivalenta liksom Olles relation till dem. Lärarynnans syster ser Olle som en vän och beskriver dem båda som ”solens barn och därför kunde räkna med ett långt och lyckligt liv”,¹³ samtidigt som hon utnyttjar honom som ett slags betjänt och oförsiktigt nog smittar honom med tuberkolos, vilket leder till att han måste vistas flera år på sanatorium. Å andra sidan är tiden på sanatoriet viktig för hans utveckling, den gör honom mer kunnig och självständig, något som märks då han återvänder därifrån och betraktar modern och hemmet med kritiska ögon. Ambivalensen återspeglas även i romantiteln *Solens barn*, som sannolikt är en allusion på ett drama av Maxim Gorkij med samma namn. Där talar en idealistisk och utvecklingsoptimistisk vetenskapsman om mänskligheten som solens barn på väg mot en ljus framtid. Dramat visar samtidigt hur han ofta har svårt att förstå sina medmänniskor och hur okunnig han är om sitt samhälles skriande klasskillnader och om de fattigas materiella villkor.¹⁴ Något av den ironi som ligger i idén om solens barn återfinns även i Nordkvists roman, eftersom lärarynnas syster är okunnig om eller ointresserad av de delar av Olles liv som ligger utanför deras vänskap. Olle själv har också svårt att uppfatta sig som ett solens barn; ”när han många gånger fått höra från modern att han var en olycka som tvungit henne att flytta till banvaktstugan långt bort från byn, och styvfadern hade liknat honom vid en inälvsmask som åt av hans kropp”¹⁵.

Vid sidan av pengar och makt finns det ytterligare ett sätt på vilket en individ kan vinna respekt inför sig själv och andra – något som särskilt gäller för de mindre bemedlade – och det är genom hårt arbete och en stark kropp. ”Bara den som

---

¹¹ Nordkvist, *Solens barn*, 193.

¹² Nordkvist, *Solens barn*, 194. Då Olle som pensionär besöker hembygden samtalar han med en före detta skogsarbetare som har en utsliten kropp. Han reflekterar då över det liv som även kunde blivit hans om han inte lämnat bygden och fått möjlighet att utbilda sig. Se Karl Rune Nordkvist, *Höstlig resa* (Stockholm: Norstedts, 1989), 46–64.

¹³ Nordkvist, *Solens barn*, 213

¹⁴ Maxim Gorkij, *Solens barn. Skådespel i fyra akter* (Stockholm: Svenska dramatikerförbundet, 1967 (1905)), 64–73.

¹⁵ Nordkvist, *Solens barn*, 216.

arbetade kunde räkna sig som en riktig människa”,¹⁶ säger Olles fosterfar och hans mor är inne på liknande tankar. Desto viktigare då för den tonårige Olle att han av en man kallad Sprängarn ges möjlighet att arbeta i skogen ett par månader, ett arbete som också markerar hans ökande självständighet visavi modern. Olle ser denna erfarenhet som ett viktigt steg mot vuxenlivet. På arbetet tänker han: ”Han befann sig nu i de vuxnas värld och där fick ingen visa sig trött eller svag”.¹⁷ Genom Sprängarn vidgas hans värld ytterligare: ”Likt Sprängarn skulle han en gång resa ut i världen och aldrig vända tillbaka”.¹⁸ När arbetet avslutats ser Olle det som att han klarat ett svårt prov: ”Det som varit hans kropp hade inte svikit” och av Sprängarn får han veta att han varit ”en bra kamrat”.¹⁹ Väl hemma talar han om för modern att arbetet i skogen ”var det bästa han upplevt”.²⁰

Olles tredje mentor, ortens slaktare som även han gett namn åt en av romantitlarna, *Slaktarens hus*, är en förmögen person som är mer fruktad än respekterad för sin rikedom. Han är dessutom en man som flera personer står i ekonomisk skuld till och i relation till dem framstår han ömsom som hjälpare och ömsom som översittare. Samtidigt är han också föraktad av många på grund av sin alkoholism och sitt umgänge med prostituerade. Steg för steg tappar han greppet om sitt liv, blir alltmer förfallen och till slut omhändertagen av släktingar. Han är en av flera personer i romanverket som deklasseras, som olikt Olle sjunker på samhällsstegen och förlorar både makt, pengar och anseende.

Tidigt ser slaktaren Olles fattigdom och sociala utsatthet och sticker då och då till honom mat. Då Olle blivit äldre och kommit i tonåren, får han plats hos slaktaren som ett slags assistent med löfte om ekonomisk hjälp till utbildning, ett löfte som bara delvis infrias. Olle flyttar tillsammans med sin mor in i slaktarens hus. Till skillnad från banvaktstugan är det modern som här är ett bihang till Olle och inte tvärtom. Ju mer slaktaren förfaller, ju starkare knyter han Olle till sig och det ömsesidiga beroendet mellan dem växer. Relationen till slaktaren påminner om den till lärarinnans syster. Den ger honom erfarenheter och kunskaper som är värdefulla för hans utveckling samtidigt som det finns tydliga inslag av underordning och utnyttjande. Av särskild betydelse är en resa till

---

¹⁶ Karl Rune Nordkvist, *Slaktarens hus* (Stockholm: Norstedts, 1985), 80.

¹⁷ Nordkvist, *Slaktarens hus*, 125.

¹⁸ Nordkvist, *Slaktarens hus*, 139.

¹⁹ Nordkvist, *Slaktarens hus*, 185.

²⁰ Nordkvist, *Slaktarens hus*, 190.

kuststaden Olle får göra tillsammans med slaktaren. Här konfronteras Olles drömmar om staden med en desillusionerande verklighet som också leder till smärtsamma insikter om tidigare okända sidor av vuxenlivet. Samtidigt är han medveten om att arbetet hos slaktaren gör att han slipper den för honom annars utstakade vägen ut i arbetslivet:

För de flesta bypojkar var kolvedhuggningen det första steget in i de vuxnas värld där sägen, yxan och barkjärnet sedan skulle bli deras verktyg så länge benen bar. Vek eller stark, med eller utan drömmar om någonting annorlunda och bättre blev förflyttningen kort mellan skolbänken och gallringsskiftet. Tidigt fick de lära sig att lyfta på mössan för skogsvaktaren och lyssna till dem som visste det mesta om kronans och bolagens makt.²¹

I slutet av *Septembers ljus* befinner sig Olle fortfarande i slaktarens hus, men det blir allt tydligare att han förbereder sig att flytta från orten och för ett annat, mer studieinriktat liv. Han har blivit alltmer självständig gentemot modern samtidigt som han ser hur hon förändrats genom att även hon till slut fått ett bättre liv. Olles bildningsgång är inte slut här, men den senare delen av den, tiden innan han flyttar till Stockholm då hans politiska medvetande utvecklas, den skildras först i *Höstlig resa*, Olle-romanens avslutande och delvis retrospektiva del, där ungdomsårens politiska tro ställs mot den äldre mannens desillusion.

Moderns historia

Då romanserien börjar är Olle elva år och lika länge har modern levt som oavlönad hushållerska hos banvakt Persson. Sedan hon blivit sviken av barnets far, som lämnat henne före pojkens födelse, har hon blivit utsparkad från sitt föräldrahem. Då hon sökt hjälp hos prästen respektive fattigvårdstyrelsens ordförande, har hon behandlats på ett avvisande och förnedrande sätt och den senare mannen har dessutom trakasserat henne sexuellt. Tjänsten hos banvakten har påtvingats henne som ett slags fattigvård och i bygden är hon en föraktad kvinna som befinner sig mycket lågt i den sociala hierarkin och som det dessutom spinns sexuella fantasier kring. Själv har hon en gång drömt om att komma ut i världen, men fått denna dröm krossad av mannen som svek henne. Hon känner

---

²¹ Karl Rune Nordkvist, *Septembers ljus* (Stockholm: Norstedts, 1989 (1987)), 69.

sig bunden till platsen så länge hennes son är ett barn, med hyser planer på att flytta när han vuxit upp för att då starta ett nytt liv.

Hennes väg upp från detta bottenläge är kopplad till vrede och till att hon ställer de män till svars som på olika sätt förnedrat henne. Det börjar med en av järnvägens anställda, stationskarl Löw, som är nummer två i den lokala järnvägshierarkin efter stinsen. Han kommer till henne i uniform under förevändning att ge hennes son en tjugofemåring för en tjänst denne gjort honom. Modern genomsådar snabbt hans egentliga ärende, att kan komma för att utnyttja henne sexuellt, och svarar honom med hån och skratt. Detta blir startpunkten för hennes stegvis förändrade position i samhället och väg mot ökad respekt. För Löw däremot blir det tvärtom början på en utveckling som leder till förlust av samhällsposition och respekt. Modern söker upp såväl honom som hans hustru och konfronterar dem med vad han gjort. För Löw går det därefter snabbt utför: skilsmässa, ensamhet och ekonomiska bekymmer, en utveckling som slutar med att han hänger sig på stationsområdet. Konfrontationen med Löw följs av två liknande episoder, där modern gör upp med två andra personer som tidigare gjort henne illa: fattigvårdsstyrelsen ordförande och prästen. Dessa tre scener står fram i romanen, där de fattiga vanligtvis får tåga och lida. Det gör de även berättartekniskt, vilket kommer att beröras i nästa analysavsnitt.

Det är också genom sitt arbete och sin starka kropp modern kommer att förändra bilden av sig själv och vinna respekt från andra. Under en sommar arbetar hon med skogsplantering tillsammans med en grupp kvinnor och män. Hennes kvinnliga arbetskamrater tillhör egnahemstorparna på Myren och det är bland dessa fattiga och av de besuttna ofta föraktade som modern för första gång nämns med sitt namn, först endast förnamnet och därefter hela namnet: "Helga Andersson".²² Bland arbetskamraterna finns även en före detta sågverksarbetare vid namn Erik Jonsson som Helga utvecklar en allt djupare vänskap med. Genom att lyssna på henne och genom att bemöta henne som en jämlike och utan fördomar, hjälper han henne att distansera sig från sitt tidigare liv: "känslan i det att bli bemött som en fullvärdig människa var tillräcklig för att hon skulle kunna hålla mycket ont i det förgångna på avstånd".²³ "Du är den enda som pratat med

---

²² Nordkvist, *Septembers ljus*, 85.

²³ Nordkvist, *Septembers ljus*, 103.

mej utan att komma med hån och skitord”,²⁴ säger hon då deras vänskap utvecklats till kärlek. Genom sitt arbete och genom kärleken till Erik har skogen blivit en plats där hon förändrats: ”Det var där hon givits ett nytt mått som människa”.²⁵ Erik blir den som förlöser Helga känslomässigt – ”Helga Andersson som inte gråtit sedan hon var barn” – och ett nytt liv som egnahemstorp på Myren börjar för henne tillsammans med honom – ”den stora förändringen i hennes liv”.²⁶ Helga betraktar den äldre Eriks sneda rygg och glesnande hår: ”Men varken det som var skadat eller åldern betydde någonting i jämförelse med allt han gett henne. Det var ändå han som prisat hennes kropp och stillat den hunger hon känt under år av ensamhet”.²⁷

Olles och moderns utveckling sker parallellt genom de tre första romanerna och till att börja med delvis i konflikt med varandra. Olle söker självständighet gentemot henne medan hon skräms av detta liksom av hans strävan efter kunskap. Hon ser en ny individ växa fram som hon inte känner igen och som tycks betrakta henne med kritiska ögon. Det är också först i slutet av *Septembers ljus* som de får en ny relation, en som präglas av förståelse och respekt för varandra.

Berättarteknik: röst och fokalisering²⁸

Det finns inslag i berättartekniken som avspeglar maktförhållandena i samhället: den som äger pengar och hög samhällsposition äger också röst och rätt att tala medan de fattiga och underordnade ska lyda och tåga, något som avspeglas i en rad situationer då personer från olika klasser möts. Här används ofta fokalisering som komplement och än viktigare som kontrast till röst. Ojämligheterna blir än tydligare markerade genom att de överordnade vid en rad tillfällen ses och bedöms – oftast kritiskt – genom de underordnades perspektiv och förmedlat genom berättaren.

---

²⁴ Nordkvist, *Septembers ljus*, 154.

²⁵ Nordkvist, *Septembers ljus*, 186–187.

²⁶ Nordkvist, *Septembers ljus*, 207.

²⁷ Nordkvist, *Septembers ljus*, 212. Trots sitt utsatta läge i banvaktens hus har hon under alla år värnat sin kropps integritet. Se Nordkvist, *Septembers ljus*, 42. Inte minst konflikten med stationskarl Löw vittnar om detta.

²⁸ Om röst och fokalisering, se not 6 ovan.

Ett sådant exempel är mötet mellan skolstäderskan och lärarinnan och hennes syster. De senare tar den förras arbete för självklart och visar henne ingen omtanke. Medvetet eller omedvetet demonstrerar de sitt sociala överläge genom att varken bjuda henne på kaffe eller mat under en hel arbetsdag. Städerskan reagerar mycket starkt på detta, men behåller kritiken inom sig själv, väl medveten om klassamhällets orättvisor: ”Förnuftet sa henne att hon borde gå utan att vänta sig något tack eller möjligen en fråga om hon krävde ersättning för det arbete som lagt ner”.²⁹

Som barn och fattig är kraven på lydnad och tystnad särskilt påtagliga för Olle. Det finns dock exempel på att han ibland vänder på den givna sociala ordningen genom en självvald tystnad. Det är vid tillfällen då han just anmodas att tala, och hans tystnad blir något som provocerar dem han talar med, däribland hans mor. Vid ett par tillfällen gäller hans tystnad ett par av hans mentorer, lärarinnans syster och slaktaren, som han skyddar från insyn och skvaller.³⁰

Det är mot denna dominerande sociala ordning som modern bryter då hon ger sig själv rätten att tala i uppgörelsesscenerna med Löw och hans hustru, fattigvårdsstyrelsens ordförande och prästen. I samtliga fall detroniseras deras maktpositioner och i Löws fall får det katastrofala konsekvenser för hans sociala anseende och liv. Det enda ”kapital” modern ägt är den egna kroppen, var styrka och förmåga till hårt arbete gett henne stolthet, liksom förmågan att värna den från sexuellt utnyttjande. Försvaret av kroppen aktualiseras genom Löws agerande, samtidigt som hennes position som föraktad individ på samhällets botten paradoxalt nog ger henne en viss frihet att handla och tala: ”Eftersom hon ingenting ägde fanns heller ingenting att förlora”.³¹ Det är inte bara genom sitt tal hon detroniserar männen. Det sker också genom att hon objuden ta sig in i deras hem, genom att ignorera deras tal och genom att uppträda på ett självmedvetet sätt som av dem uppfattas som respektlöst.³²

---

²⁹ Nordkvist, *Solens barn*, 46. Ett liknande exempel är då Ante på Myren möter fattigvårdsstyrelsens ordförande efter att han organiserat en strejk och drabbats av skogsbolagets sanktioner, vilket lett till ekonomisk nöd för honom och hans familj. Han utsätts där för en förnedrande behandling utan möjlighet att protestera annat än inom sig. Se Nordkvist, *Solens barn*, 132–139.

³⁰ Nordkvist, *Solens barn*, 81 och Nordkvist, *Septembers ljus*, 37.

³¹ Nordkvist, *Solens barn*, 123.

³² Om uppgörelsen med Löw och hans hustru, se Nordkvist, *Solens barn*, 61–69, 121–126, 195–202, 208–217, med fattigvårdsstyrelsens ordförande, se Nordkvist, *Solens barn*, 218–224 samt med prästen, se Nordkvist, *Slaktarens hus*, 55–60.

Olikt ett par andra av romanens gestalter ger inte Olles mor uttryck för någon politisk medvetenhet eller vilja att organisera sig i kampen för ett bättre samhälle. Få av dem ger dock så konkreta exempel på uppror mot samhällsordningen som hon gör och lika få lyckas som hon förändra och förbättra sitt eget liv. Här ligger den största likheten mellan henne och sonen, även om de trots de förändringar båda genomgår aldrig kommer att stå varandra särskilt nära.

Folkhemskritik

Höstlig resa inleds med att Olle återser sin nu döda mors egnahemstorp, symbolen för hennes sociala revansch, och som hon hade hoppats att sonen en gång skulle ta över. Nu står huset övergivet och förfallet, något som också gäller en rad liknande hus i den forna hembygden. Andra har omvandlats till sommarbostäder. Ett viktigt tema i den avslutande delen av Olle-romanen är de stora kontrasterna mellan då och nu, mellan å ena sidan de ofta hårda livsvillkor som en gång rådde och de framtidsdrömmar som fanns, och å andra sidan det nuvarande samhället. Olles hembygd har genomgått stora förändringar, vilket speglar de större strukturomvandlingar landet som helhet genomgått under efterkrigstiden: stationen är nedlagd och inga tåg stannar längre, tungt lastade timmerbilar passerar genom samhället medan forna timmerkojor och flottningskaserner försvunnit, utflyttningen, särskilt av de unga, är märkbar samtidigt som den ekonomiska och politiska makten centraliserats. De maktens olika män vars närvaro var så påtaglig under Olles uppväxt finns nu någon annanstans samtidigt som de grundläggande maktförhållandena i samhället består, även om många fått det bättre materiellt sett.³³ Då Olle besöker moderns forna hem en andra gång, får det förfallna huset bli en symbol både för hans eget liv och för hans förlorade politiska tro:

Och vad var det han vunnit utöver en trygg social ställning. En trygghet byggd på andra människors fattigdom och elände. De många förtryckta han trott sig kämpa för under de år när han ännu tillhört partiet. Nu kan han likna sin politiska tro vid det förfallna huset där endast torftiga rester återstår.³⁴

---

³³ Nordkvist, *Höstlig resa*, 5–16, 69.

³⁴ Nordkvist, *Höstlig resa*, 69.

Då han ser andra lika mörka och tomma hus, noterar han att några numera tjänar som sommarbostäder ”med pråligt utstyrda verandor och kärrhjul monterade som grindar mot vägen. Smaklösa försök att återskapa något av det som funnits i den gamla bondkulturen”.³⁵ Här och på andra ställen beskrivs relationen mellan då och nu i termer av historielöshet och politisk desillusion. Det gäller i hög grad Olle själv liksom de två personer som en gång betytt mycket för hans politiska skolning: kommunisten Ante på Myren och den socialistiska reformatorn som kallades Pumparen. Ingen av dem får se sina politiska drömmar förverkligade och de lyckas inte ens föra det politiska arbetet vidare genom sina barn.³⁶ Tematiken aktualiseras även då Olle besöker Folkets Hus, en plats som betytt mycket för honom i ungdomen. Nu fungerar huset främst som café och en och annan biokväll ges. Inga föreläsningar hålls längre och allt färre politiska möten, medan bingokvällar däremot drar fullt hus. Olle betraktar den gamla devisen om frihet, jämlikhet och broderskap och minns kampsångerna och deklamationer av arbetarlyrik under mötena. Här får han också veta hur Pumparen tillbringat sina sista år och hur han predikat för döva öron om nödvändigheten av en samhällsförändring. Den nuvarande föreståndaren konstaterar: ”den fanns ingen som tog honom på allvar”.³⁷ Tematiken aktualiseras också då Olle besöker det som en gång var fattighuset, men som numera är ett modernt äldreboende. Där träffar han en före detta skogsarbetare, som har så svåra arbetsskador att han sitter i rullstol. Denne beskriver sin tillvaro på följande sätt: ”Men jag får mat tre gånger om dan som sagt och personalen är snäll så jag ska inte klaga”.³⁸ Mannen, vars kropp blivit knäckt av skogsarbete, har särskild betydelse för Olle, eftersom skogsarbete var vad som hade väntat honom om han inte valt att flytta och studera vidare. Mötet med mannen får Olle att reflektera över hur mycket av ojämlikhet det fortfarande finns i samhället:

---

³⁵ Nordkvist, *Höstlig resa*, 70.

³⁶ Nordkvist, *Höstlig resa*, 27, 134–143, 165–180. Trots vad Olle nu också får veta om deras olika misslyckanden och brister, har han fortsatt respekt för deras politiska ideal.

³⁷ Nordkvist, *Höstlig resa*, 184.

³⁸ Nordkvist, *Höstlig resa*, 50.

Var det någon från bolaget eller fackföreningen som bett honom skona sin kropp i jakten efter bättre förtjänster. Vem hade varnat honom för de första otympliga motorsågarna och de gifter som spreds genom avgasröken. [...] En förbrukningsvara att överlämna för samhällsvård när den inte längre fungerat. I det avseendet hade inte mycket förändrats till det bättre trots allt tal om människovärde och solidaritet. Skymd av skuggor var drömmen om folkhemmet, den dröm han själv en gång trott på och arbetat för.³⁹

Samhällskritiken i *Höstlig resa* anknyter till den kritik Karl Rune Nordkvist tidigare formulerat i en rad artiklar och intervjuer. Den innehåller ett par återkommande teman. Ett är att folkhemmet blivit ett fuskbygge präglat av liberala och småborgerliga värderingar och där de gamla maktstrukturerna fortlever.⁴⁰ Ett annat att folkhemmet har blivit ett materialistiskt konkurrenssamhälle präglat av kulturell fattigdom.⁴¹ Ytterligare ett att arbetarrörelsen underskattat kommersialismens och kapitalismens kraft samtidigt som man försummat den politiska och kulturella skolningen av arbetarklassen.⁴² Det är en kritik som har flera anknytningspunkter till den folkhemskritiska tematiken hos författare som Folke Fridell, Kurt Salomonsson och Stig Sjödin. Gemensamt har de att de uppmärksammar kvardröjande klassorättvisor i folkhemmet och att de påpekat att välfärdspolitiken inte rubbat maktförhållandena i samhället på något avgörande sätt.⁴³ Likt hos Nordkvist finns hos framför allt Fridell och Salomonsson även kritik mot att facket blivit alltför involverat i industrikapitalismen och att arbetarrörelsen i så hög grad fokuserat på den materiella välfärden i sitt reformarbete.⁴⁴ Det finns dock en punkt där Karl Rune Nordkvist avviker med sin Olle-roman. De tre andra författarna riktade kritik mot 1920- och 30-talens arbetarlitteratur för att vara alltför upptagen av ett förgånget fattig-Sverige och att arbetarlitteraturen därför måste förnyas genom skildringar av det samtida kapitalistiska samhället.⁴⁵ Som framgått ovan utgörs en stor del av Olle-romanen just av en skildring av ett äldre

---

³⁹ Nordkvist, *Höstlig resa*, 56–57.

⁴⁰ Se till exempel Andersson, "Karl Rune Nordkvist i septembers ljus", Fall, "Livet är inget jävla nöjesfält" och Åke Jansson "Möte med arbetarförfattare".

⁴¹ Se till exempel Andersson "Karl Rune Nordkvist i septembers ljus", Borglind, "Karl Rune Nordkvists författarskap" och Bertil Jansson, "SFare fick finaste litteraturprisen".

⁴² Se till exempel Bernt-Olov Andersson, "En trogen realist", *Klass* (2017: 3), 38–40, Eriksson, "Man måste dra människor fram ur glömskan" och Fall, "Livet är inget jävla nöjesfält".

⁴³ Blom, *Folke Fridell*, 89–94 och Nilsson, *Kampdiktare i folkhemmet*, 99 och 128–133.

⁴⁴ Blom, *Folke Fridell*, 53–54, och Nilsson, *Literature and class*, 52.

⁴⁵ Nilsson, *Literature and class*, 55 och Nilsson, *Kampdiktare i folkhemmet*, 108–117.

fattig-Sverige, även om det här inte sker utifrån ett självbiografiskt perspektiv. Det återstår då att fråga sig hur Nordkvists roman kan förstås ur ett arbetarlitterärt perspektiv.

Metatematiken

Pumparen, en gång en av Olles viktigaste politiska mentorer, lyckas aldrig förverkliga sin dröm om att hålla ett politiskt anförande i Folkets Hus. Vid ett tillfälle försöker han istället att hålla ett tal under en festkväll i Folkets Park. Talet inleds med följande ord: ”Hör upp, kamrater. Jag har något viktigt att säga alla som samlats här i kväll”⁴⁶. Han blir strax avbruten och ett vilt slagsmål utbryter där han blir ordentligt tilltufsad. Händelsen ligger i linje med den politiska desillusion Olle-romanen på många ställen ger uttryck för, särskilt i dess avslutande del. Den illustrerar svårigheterna med att påverka människor politiskt, men kan ur ett metalitterärt perspektiv också förstås som en kommentar till de svårigheter som ibland kan finnas att nå arbetarläsare med arbetarlitteratur.⁴⁷ Majoriteten av metakommentarerna som förekommer i *Höstlig resa* pekar dock i en annan riktning. Här understryks vikten av att minnas arbetarklassens historia, av att ge röst åt de som glömts eller tystats men som genom sitt slit lagt grunden till folkhemmet. En annan återkommande tanke är arbetarlitteraturens stora betydelse för att skapa klassmedvetenhet.⁴⁸ Romanens Olle har själv hyst en dröm om att likt de stora arbetarförfattarna berätta om sitt och andras liv. Han kommer småningom fram till att den politiska besvikelse han själv och andra upplevt skulle kunna bli hans ämne och bidrag till en samhällsdebatt som åter sätter klassfrågor i fokus.⁴⁹ På så sätt kommer romanen till slut själv att förklara varför olika arbetarlitterära traditioner förts samman i den.

Flera gånger aktualiseras frågan om resans syfte: ”vad var det egentligen han sökte”.⁵⁰ Varför söka upp döende byar och återvända till en avlägsen tid ”och

---

⁴⁶ Nordkvist, *Septembers ljus*, 99.

⁴⁷ Författaren betonar vid en rad tillfällen det viktiga med att ge de glömda och tystade individerna röst i sina böcker samtidigt som han pekar på svårigheterna med att nå arbetarläsare. Se till exempel Sven O Bergqvist, ”Med Karl Rune Nordkvist på 50-talets hälsingska barrikader”, *Rallarros* (1983: 4), 5–6, Engström, ”Karl Rune Nordkvist, hälsingeförfattare som skriver om materiell och språklig fattigdom” och Eriksson, ”Man måste dra människor fram ur glömskan”.

⁴⁸ Nordkvist, *Höstlig resa*, 20, 35–36, 42–47, 102.

⁴⁹ Nordkvist, *Höstlig resa*, 131–132.

⁵⁰ Nordkvist, *Höstlig resa*, 96.

människor som inte längre kunde svara på hans frågor”,⁵¹ frågar sig Olle. Då den utslitne skogsarbetaren ställer en liknande fråga, svarar han: ”Det är ju modernt nu att söka efter sina rötter”.⁵² Olles svar kan sägas sammanlänka det individuella minnes- och identitetsprojektet med något större: att påminna om arbetarklassens historia och om den kamp för ett mer rättvist samhälle som måste föras vidare.

---

⁵¹ Nordkvist, *Höstlig resa*, 113.

⁵² Nordkvist, *Höstlig resa*, 117.